

Α. ΚΕΙΜΕΝΟ

Αλ. Παπαδιαμάντης «Όνειρο στο Κύμα»

«Η τελευταία χρονιά που ήμην ακόμη φυσικός άνθρωπος ήταν το θέρος εκείνο του έτους 187... Ήμην ώραιος έφηβος, καστανόμαλλος βοσκός, κ' έβοσκα τās αίγας της Μονής του Ευαγγελισμού εις τὰ όρη τὰ παραθαλάσσια, τ' άνερχόμενα αποτόμως διά κρημνώδους ακτής, υπερθεν του κράτους του Βορρά και του πελάγους. Όλον τό κατάμερον εκείνο, το καλούμενον Ξάρμενο, από τὰ πλοία τὰ όποια κατέπλεον ξάρμενα ή ξυλάρμενα, έξωθούμενα από τās τρικυμίας, ήταν ιδιόν μου.

Η πετρώδης, απότομος ακτή του, ή Πλατάνα, ό Μέγας Γιαλός, το Κλήμα, έβλεπε προς τόν Καικίαν, και ήταν αναπεπταμένη προς τόν Βορράν. Έφαινόμην κ' εγώ ως νά είχα μεγάλην συγγένειαν μέ τούς δύο τούτους άνέμους, οί όποιοι άνέμιζαν τὰ μαλλιά μου, και τὰ έκαμναν νά είναι σγουρά όπως οί θάμνοι κ' αί άγριελαιάι, τās όποίας εκύρτωναν μέ τό ακούραστον φύσημά των, μέ τό αιώνιον της πνοής των φραγγέλιον.

Όλα εκείνα ήσαν ιδικά μου. Οί λόγγοι, αί φάραγγες, αί κοιλάδες, όλος ο αίγιαλός, και τὰ βουνά. Τό χωράφι ήταν του γεωργού μόνον εις τās ήμέρας που ήρχετο νά όργώση ή νά σπείρη, κ' έκαμνε τρίς τό σημείον του Σταυρού, κ' έλεγεν: «Εις τό όνομα του Πατρός και του Υιού και του 'Αγίου Πνεύματος, σπέρνω αυτό τό χωράφι, για νά φάνε όλ' οί ξένοι κ' οί διαβάτες, και τὰ πετεινά τ' ουρανού, και νά πάρω κ' εγώ τόν κόπο μου!»

Έγώ, χωρίς ποτέ νά όργώσω ή νά σπείρω, τό έθέρριζα έν μέρει. Έμμιούμην τούς πεινασμένους μαθητάς του Σωτήρος, κ' έβαλλα εις έφαρμογήν τās διατάξεις του Δευτερονομίου χωρίς νά τās γνωρίζω.

Της πτωχής χήρας ήταν ή άμπελος μόνον εις τās ώρας που ήρχετο ή ίδια διά νά θειαφίση, ν' άργολογήση, νά γεμίση ένα καλαθί σταφύλια, ή νά τρυγήση, άν έμενε τίποτε διά τρύγημα. Όλον τόν άλλον καιρόν ήταν κτήμα ιδιόν μου.

Μόνους άντιζήλους εις τήν νομήν και τήν κάρπωσιν ταύτην είχα τούς μισθωτούς της δημαρχίας, τούς άγροφύλακας, οί όποιοι επί τη προφάσει, ότι έφύλαγαν τὰ περιβόλια του κόσμου, έννοούσαν νά εκλέγουν αυτοί τās καλυτέρας όπώρας. Αυτοί πράγματι δέν μου ήθελαν τό καλόν μου. Ήσαν τρομεροί άνταγωνιστάι δι' έμέ.

Τό κυρίως κατάμερόν μου ήταν ύψηλότερα, έξω της ακτίνας των ελαιώνων και άμπέλων, εγώ όμως συχνά έπατοϋσα τὰ σύνορα. Εκεί παραπάνω, ανάμεσα εις δύο φάραγγας και τρεις κορυφάς, πλήρεις άγρίων θάμνων, χόρτου και χαμοκλάδων, έβοσκα τὰ γίδια του Μοναστηρίου. Ήμην “παραγυιός”, άντί μισθοϋ πέντε δραχμών τόν μήνα, τās όποίας ακολουθως μου ήΰξησαν εις έξ. Σμιά εις τόν μισθόν τουτον, το Μοναστήρι μου έδιδε και φασκιές διά τσαρούχια, και άφθονα μαϋρα ψωμία ή πίττες, καθώς τα ώνόμαζαν οί καλόγηροι.

Μόνον διαρκή γείτονα, όταν κατηρχόμην κάτω, εις τήν άκρην της περιοχής μου, είχα τόν κύρ Μόσχον, ένα μικρόν άρχοντα λίαν ιδιότροπον. Ό κύρ Μόσχος εκατοίκει εις τήν έξοχήν, εις ένα ώραϊον μικρόν πύργον μαζί μέ τήν άνεψιάν του τήν Μοσχούλαν, τήν όποιαν είχεν υιοθετήσει, επειδή ήταν χηρευμένος και άτεκνος. Τήν είχε προσλάβει πλησίον του, μονογενή, όρφανήν εκ κοιλίας μητρός, και τήν ήγάπα ως νά ήταν θυγάτηρ του.

Ό κύρ Μόσχος είχεν αποκτήσει περιουσίαν εις έπιχειρήσεις και ταξίδια. Έχων εκτεταμένον κτήμα εις τήν θέσιν εκείνην, έπεισε μερικούς πτωχούς γείτονας νά του πωλήσουν τούς άγρούς των, ήγόρασεν οϋτως όκτώ ή δέκα συνεχόμενα χωράφια, τὰ περιετείχισεν όλα όμοϋ, και άπετέλεσεν έν μέγα διά τόν τόπον μας κτήμα, μέ πολλών εκατοντάδων στρεμμάτων έκτασιν. Ό περιβόλος διά να κτισθ ή έστοίχισε πολλά, ίσως περισσότερα ή όσα ήξιζε τό κτήμα· αλλά δέν τόν έμελλε δι' αυτά τόν κύρ Μόσχον θέλοντα νά έχη χωριστόν οίονει βασιλείον δι' έαυτόν και διά τήν άνεψιάν του.

Έκτισεν εις τήν άκρην πυργοειδή ύψηλόν οικίσκον, μέ δύο πατώματα, εκαθάρισε και περιεμάζευσεν τούς έσκορπισμένους κρουνοϋς του νεροϋ, ήνοιξε και πηγάδι προς κατασκευήν μαγγάνου διά τό πότισμα. Διήρεσε τό κτήμα εις τέσσαρα μέρη εις άμπελον, ελαιώνα, άγροκήπιον μέ πλήθος όπωροφόρων δένδρων και κήπους μέ αίμασιάς ή μποστάνια. Έγκατεστάθη εκεί, κ' έζη διαρκώς εις τήν έξοχήν, σπανίως κατερχόμενος εις τήν πολίχνην. Τό κτήμα ήταν παρά τό χείλος της θαλάσσης, κ' ένω ό επάνω τοίχος έφθανεν ως τήν κορυφήν του μικροϋ βουνου, ό κάτω τοίχος, μέ σφοδρόν βορράν πνέοντα, σχεδόν έβρέχετο από τό κύμα».

Β. ΕΡΩΤΗΣΕΙΣ

1) Ο Παπαδιαμάντης εντάσσεται στο περιβάλλον της ηθογραφίας, θεματολογικά και γραμματολογικά, πιο συγκεκριμένα όμως, όπως παρατηρεί η Ε.Πολίτου-Μαρμαρινού, ανήκει στην κατηγορία της ρεαλιστικής ή νατουραλιστικής ηθογραφίας. Να επιβεβαιώσετε την παραπάνω διαπίστωση με αναφορές μέσα από το απόσπασμα που σας δόθηκε.

(Μονάδες 20)

2) Οι περισσότεροι από τους σύγχρονους μελετητές τονίζουν την «ποιητική πνοή» του έργου του Παπαδιαμάντη. Ποια στοιχεία προσδίδουν στο διήγημα ποιητική λειτουργία;

(Μονάδες 20)

3) Σε ποιο λογοτεχνικό είδος ανήκει το διήγημα του Παπαδιαμάντη; Να τεκμηριώσετε την απάντησή σας με αναφορές στο συγκεκριμένο απόσπασμα.

(Μονάδες 15)

4) α. «Έφαινόμην κ' εγώ ως νά είχα μεγάλη συγγένειαν μέ τούς δύο τούτους άνέμους, οί όποιοι άνέμιζαν τὰ μαλλιά μου, και τὰ έκαμναν νά είναι σγουρά όπως οί θάμνοι κ' αί άγριελαιάι, τās όποίας εκύρτωναν με τό ακούραστον φύσημά των, μέ τό αιώνιον της πνοής των φραγγέλιον». Να σχολιαστεί το περιεχόμενο του παραπάνω χωρίου με 130-150 λέξεις.

(Μονάδες 12)

- β.** «Ἐγὼ χωρὶς ποτὲ νὰ ὀργώσω ἢ νὰ σπείρω, τὸ ἐθέριζα ἐν μέρει. Ἐμιμούμην τοὺς πεινασμένους μαθητάς τοῦ Σωτῆρος, κ' ἔβαλλα εἰς ἐφαρμογὴν τὰς διατάξεις τοῦ Δευτερονομίου χωρὶς νὰ τὰς γνωρίζω». Νὰ σχολιαστεῖ το χωρίο σε μιὰ παράγραφο (περίπου 120 λέξεις).

(Μονάδες 8)

- 5) Να συγκρίνετε ως προς το περιεχόμενο τα αποσπασμάτα από το «Όνειρο στο Κόμμα» του Αλ. Παπαδιαμάντη και «Ο Πατούγας» του Ιωάννη Κονδυλάκη.

«Το γεγονός της ημέρας εις το χωριό ήτο η εμφάνις του υιού του Σαΐτονικολή, αγνώστου σχεδόν μέχρι τούδε, όστις ούτω επαρουσιάσθη έξαφνα, μίαν Κυριακήν του 1863, δεκαοκτώ ετών, ανδρούκλακας ως εκεί πάνω, με ανάπτυξιν καταπληκτικήν. Του διαόλου το Σαΐτονικολή, γυιό που τον έκαμε! Είδες μπόι, είδες πλάτες; Και τι έχει να γίνει ακόμη όσο ν' αντροπατήση; Πούτον αυτό το παιδί, κ' έτσι μονομιάς επετάχτηκε άντρας θεριεμένος;

Βέβαια στη χώρα δεν ήτο. Το πράγμα εφαινότο μιαν ώρα μακρυνά. Μετά την πρώτην εντύπωσιν, οι φιλόσοφοι ήρχισαν να βλέπουν διάφορα ψεγάδια εις τον νέον, και τα εμπαικτικά γέλια διεδέχθησαν τον θαυμασμόν. Ελέγετο δηλαδή ότι, επειδή έζη μέχρι τούδε μακράν των ανθρώπων, βοσκός εις τα βουνά από μικρό παιδί, είχε γίνει ζών με τα ζώα: μόνο που δεν εκουτούλα. Να μιλήση καλά καλά δεν ήξευρε και άμα ευρίσκετο μεταξύ ανθρώπων τά'χανε κ'έκανε σαν αγριόγατος που κυττάζει από πού να φύγη. [...]

Όταν έφθασεν εκεί επάνω, εν μέσω των γνωρίμων βουνών, των γνωρίμων δένδρων και των γνωρίμων ζώων, των μόνων του αληθινών γνωρίμων και φίλων, τον κατέλαβε η συγκίνηση και η χαρά του ανθρώπου του επιστρέφοντος εις την πατρίδα του, την οποία δεν ήλπιζε να επανίδη. Και θα εχοροπήδα ως τρελλός, αν δεν εμετρίαζε την χαράν του ο φόβος ότι ο πατήρ του θα ήρχετο δια να τον επαναφέρη εις το σχολείον. Η επιμονή αυτή του εφαιέτο τελείως αδικαιολόγητος. Τι τα ήθελε τα γράμματα, αφού έτσι ήτο τόσο καλά, τόσο ευχαριστημένος; Αυτός ό,τι επεθύμει διά να είνε ευτυχής, το είχε ήθελε να είνε βοσκός και ήτο βοσκός. Διατί τον απέσπασαν από την ευτυχίαν του και τον κατεδίκασαν να κάθεται επί ώρας ακίνητος, υπό την απειλήν των βλοσυρών βλεμμάτων ενός κακού ανθρώπου, μεταξύ τεσσάρων τοίχων; Δια να μάθη γράμματα; Τι να τα κάμη τα γράμματα; Αυτός πάντοτε θα εγίνετο βοσκός και κανείς από τους βοσκούς που εγνώριζε δεν ήτο γραμματισμένος. [...]

Όταν επανήλθεν εις τα βουνά του, σαν να έφυγε μια ομίχλη σκοτεινή από τον εγκέφαλό του και ένα βάρος που εδέσμευε τα μέλη του. Του εφαινότο ότι ήτο ελεύθερος, όπως τα πουλιά που επετούσαν γύρω του.

Επαναβλέπων τους γονείς και τους αδελφούς του, ποτέ δεν ησθάνθη την χαράν την οποίαν ησθάνετο επαναβλέπων τώρα τα γνώριμα μέρη, τα πρόβατα και τας αίγας, αίτινες τον προσέβλεπον με μίαν ενατένισιν ευχαρίστου εκπλήξεως, ως να του έλεγον: «Καλώς τονε! Τι μας έγεινες τόσον καιρόν;» Και με γενικόν κωδωνισμόν εφαινόnton ως να εόρταζαν την επάνοδόν του. Η αληθινή του οικογένεια ήσαν τα άκακα εκείνα ζώα και τ'ακόμη αγαθώτερα δένδρα, και οι βράχοι, και τ'αγριολούλουδα που του απηύθυνον, έλεγε, φιλικόν χαιρετισμόν, όπως εσεΐοντον εις τους κρημνούς. Όλα, ζωντανά και άψυχα, του εγελούσαν με στοργήν, την οποίαν μόνον εις το μητρικό ίσως πρόσωπον έβλεπε. [...]

Εἰς τὴν ἐρημίαν, εἰς τὴν σιγὴν τῶν βουνῶν καὶ τῶν χειμαδίων, ὁ Μανώλης δὲν ἐβράδυνε νὰ ἐξαγριωθῇ τελείως. Εἰς τοῦτο συνετέλεσε μεγάλως καὶ ἡ φοβερὰ ἀνάμνησις τοῦ σχολείου. Ὁ φόβος ποῦ του ἐνέπνευσεν ὁ δάσκαλος, μετεβλήθη εἰς γενικὴν ἀνθρωποφοβίαν. Εφοβεῖτο με τὸ δέος τοῦ ἀγρίου ζώου καὶ, ὅπως τοῦτο, ἅμα ἐβλεπεν ἄνθρωπον, ἦτο ἔτοιμος νὰ τραπῇ εἰς φυγὴν καὶ νὰ κρυβῇ. Οἱ μόνοι ἄνθρωποι τοὺς ὁποίους δὲν εφοβεῖτο ἦσαν οἱ σύντροφοί του, ποιμένες καὶ τυροκόμοι, ἡμιᾶγριοι, ὡς αὐτός. Ἀλλ’ ἐνῶ οὗτοι κατέβαιναν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν εἰς τὸ χωρίο, δια νὰ ἐκκλησιάζωνται καὶ νὰ μεταλαμβάνουν, ὁ Μανώλης οὐδὲ τὴν ἀνάγκην ταύτην ἠσθάνετο. Ἀπὸ τὴν θρησκείαν διετῆρει μίαν ἰδέαν στοιχειώδη καὶ ἀμυδράν. Εἰδὼρίζε συγκεχυμένα τινὰ περὶ Κολάσεως καὶ Παραδείσου, ἤξευρε τὸ «Πάτερ ἡμῶν» καὶ τὸ «Χριστὸς ἀνέστη», ἀξιοθρηνητῶς στρεβλωμένα, ἀλλ’ ἡ προσευχὴ τοῦ συνίστατο κυρίως εἰς σταυροὺς καὶ γονυκλισίας. Ὅταν ἤστραπτε κ’ ἐβρόνται, ἐσταυροκοπεῖτο ἐμφοβος, ψιθυρίζων: «Μῆστητί μου, Κύριε, μῆστητί μου, Κύριε!» Διότι τὴν βροντὴν εθεώρει ὡς τὴν ἀπειλὴν τῆς θείας ἀγανακτήσεως, ὅπως εἰς τὴν ἁρμονίῃν τῆς ἀνθισμένης καὶ φωτολουσμένης φύσεως ἐβλεπε τὸ μεῖδιμα τῆς θείας ἀγαθότητος».

(Μονάδες 25)

ΑΠΑΝΤΗΣΕΙΣ

- 1) Όρος αρκετά ρευστός και με ποικίλη χρήση, η ηθογραφία χρησιμοποιήθηκε για να δηλωθεί η τάση της πεζογραφίας να αντλεί τα θέματά της από κοινωνίες της υπαίθρου και από την κοινωνία και το περιβάλλον της αστικής γειτονιάς. Χρησιμοποιήθηκε σε διαπλοκή με το ρεαλισμό και το νατουραλισμό χωρίς να λείπουν και τα λυρικά-ποιητικά στοιχεία. Κατά την Πολίτου-Μαρμαρινού υπάρχει μια βασική διάκριση ανάμεσα στην ηθογραφία του 19^{ου} αιώνα, ειδυλλιακή και ρομαντική, με έντονο λαογραφικό χαρακτήρα και στη ρεαλιστική ή νατουραλιστική ηθογραφική πεζογραφία που «ασχολείται βέβαια με τις μικρές, κλειστές κοινωνίες της υπαίθρου αλλά με τρόπο ώστε να προβάλλονται και οι σκοτεινές πλευρές τους».

Αναμφισβήτητα ο Παπαδιαμάντης δεν αρκείται στη ριχή ηθογραφία όταν στρέφει την προσοχή του στην αγροτική και θαλασσινή Ελλάδα και πλησιάζει τον απλό άνθρωπο της υπαίθρου. Από την άλλη, δεν αποδίδει τη ζωή της αγροτικής κοινωνίας με εξιδανικευμένη πιστότητα. «Πρέπει μάλλον να τα δούμε» κατά τη Φαρινού-Μαλαματάρη, ως «εξεικονίσεις του θέματος της επιστροφής (στο χωριό, στην παράδοση κ.τ.λ.)», αφού ο Παπαδιαμάντης είναι ένας συγγραφέας που δεν σπουδάζει από κοντά και συγχρονικά την ελληνική ύπαιθρο, αλλά από την πρωτεύουσα και αργότερα εστιάζει στο αγροτοποικμενικό παρελθόν της Σκιάθου. Έτσι τα πρόσωπα και τα γεγονότα προέρχονται από την αντικειμενική πραγματικότητα αλλά όπως αυτά έχουν περάσει στη μνήμη του. Ωστόσο, παρά την «ειδυλλιακή διάσταση» του έργου του, αναφορικά με την απόδοση της πραγματικότητας δε διακρίνεται η τάση ωραιοποίησης αλλά η ρεαλιστική-νατουραλιστική απόδοση της ζωής στην κλειστή αγροτική κοινωνία της Σκιάθου.

Στα πλαίσια, λοιπόν, της ηθογραφίας γενικότερα εντάσσεται το αυτοβιογραφικό-βιοματικό στοιχείο του έργου του, που

εντοπίζεται όχι μόνο στις αφηγηματικές επιλογές (πρωτοπρόσωπη αφήγηση, εξομολογητικός τόνος, εσωτερική εστίαση, αυτοδιηγητικός αφηγητής-πρωταγωνιστής) αλλά και στην επιλογή του χωρο-χρόνου της αφήγησης. Ο τόπος όπου διαδραματίζεται η ιστορία στο διήγημα, το σκηνικό μέσα στο οποίο ξετυλίγεται η δράση, είναι ο τόπος γέννησής του, η Σκιάθος, «νησί Ελληνικό», την οποία περιγράφει με τρόπο πιστό και αναπαραστατικό ώστε να είναι εύκολη η ταύτιση του σκηνικού με τα πραγματικά σκιαθίτικα τοπία, τα οποία άλλοτε παρουσιάζονται πανοραμικά (εις τα όρη τα παραθαλάσσια, τ' ανερχόμενα αποτόμως δια κρημνώδους αυτής, ύπερθεν του κράτους του Βορρά και του πελάγους) και άλλοτε με μεγεθυντική, σχεδόν φωτογραφική εστίαση στη λεπτομέρεια (όπως στην περιγραφή του κτήματος του Κυρ-Μόσχου) ενώ δίνονται και τα τοπωνύμια (Πλάτανα, Κλήμα, Μέγας Γιαλός). Σ' αυτή την απόδοση του γενέθλιου τόπου δε λείπει βέβαια και το λυρικό στοιχείο, αφού το παπαδιαμαντικό κείμενο λειτουργεί και ως ένα «ταξίδι μέσω της μνήμης για την ανα-απο-κάλυψη» του περιβάλλοντος που αγάπησε (π.χ. «ύπερθεν του κράτους του Βορρά και του πελάγους», «με το ακούραστον φύσημά των με το αιώνιον της πνοής των φράγγελιον»). Παράλληλα η σύνδεση του χρόνου της ιστορίας με το χρόνο μιας αντικειμενικής εξωτερικής πραγματικότητας που παραπέμπει στην εποχή του συγγραφέα γίνεται φανερή με την παράθεση σχεδόν συγκεκριμένης χρονολογίας (το θέρος του έτους 187...)

Αναγνωρίσιμο, επίσης, ηθογραφικό στοιχείο αποτελεί και η απόδοση των ηθών ή και στοιχείων του υλικού πολιτισμού της αγροτικής κοινωνίας της Σκιάθου του 19^{ου} αιώνα, όπως για παράδειγμα οι γεωργικές ή αμπελουργικές δραστηριότητες (όργωμα, σπορά, θερισμός, θειάφισμα, αργολόγημα, τρύγος κ.λπ) και η συνήθεια της προσευχής του απλού χωρικού πριν από κάθε ασχολία του («Εις το όνομα του πατρός... κόπο μου!»)· ή οι πληροφορίες για τα στοιχεία του υλικού πολιτισμού, όπως οι «φασκίες δια τα τσαρούχια» το μαγγάνι για το πότισμα, οι «αιμασιές» για την περίφραξη των χωραφιών κ.α. Αντίστοιχη επιλογή σε υφολογικό επίπεδο αποτελεί η πιστή απόδοση του λαϊκού λόγου στη δημοτική – ιδιωματική της πατρίδας του, αν και ο ίδιος επιλέγει την καθαρεύουσα ως γλώσσα της αφήγησης και της περιγραφής.

Αναμφίβολα, όμως, ο Παπαδιαμάντης στο διήγημα αυτό δεν αρέσκεται στην εθιμογραφία και τη λαογραφία ενώ – και σε αντίθεση με την εξιδανίκευση της «φυσικής ζωής» που εξυπηρετεί τη συμβολοποίηση – δεν ωραιοποιεί τη ζωή της κοινωνίας της Σκιάθου αλλά μάλλον αποκαλύπτει τις άσχημες και δύσκολες συνθήκες, ως απόρροια του ρεαλισμού – νατουραλισμού του. Έτσι αποκαλύπτει την κοινωνική και οικονομική ανισότητα: η πτωχή χήρα από τη μια, ο Κυρ-Μόσχος, από την άλλη, ένας μικρός άρχοντας με περιουσία που «έπεισε μερικούς πτωχούς γείτονες να του πωλήσουν τους αγρούς των» φτιάχνοντας ένα απρόσιτο και «μέγα δια τον τόπο μας κτήμα», «οιωνεί βασίλειον»: Ο παρείσακτος νόμος της πόλης αποτιμάται ειρωνικά ως πρόφαση για να επιβληθεί το δίκαιο του ισχυρότερου. Διακρίνεται έτσι ένας κοινωνικός προβληματισμός για την κοινωνική αδικία και ανισότητα που γενικότερα πυροδοτείται από τη «φιλοσοφία» του Παπαδιαμάντη ότι οι οργανωμένες μορφές κοινωνικής ανάπτυξης συντελούν στην ηθική έκπτωση του ανθρώπου. Μάλιστα επικρίνει την αυθαιρεσία, την υποκρισία και τη διαφθορά της εξουσίας, της οποίας εκπρόσωποι εδώ είναι οι «αγοφύλακες» οι οποίοι «επί τη προφάσει ότι εφύλαγαν τα περιβόλια του κόσμου, εννοούσαν να εκλέγουν αυτοί τας καλυτέρας σπώρας» ενώ η ειρωνεία του στοχεύει προς αυτούς όταν τους χαρακτηρίζει «μόνους αντιζήλους (μου) εις την νομὴν και την κάρπωσιν» και «τρομερούς ανταγωνιστάς δι' εμέ», ενώ της πτωχής χήρας δεν της «έμενε τίποτε δια τρύγημα».

Το κέρδος αυτής της ηθογραφίας είναι ότι αποτελεί την «προνομιούχο αφετηρία» μιας νέας αφηγηματικής εμπειρίας, που αποκτά με τον Παπαδιαμάντη σταθερές βάσεις.

- 2) Σύμφωνα με την Ε.Πολίτου-Μαρμαρινού, ο Παπαδιαμάντης «είχε το θείο χάρισμα να θεάται τον κόσμο σαν ποιητής και κατόρθωσε ως δημιουργός να ενοφθαλμίσει στη ρεαλιστική και νατουραλιστική πεζογραφία του τους τρόπους και τις δυνατότητες της ποίησης». Γι' αυτό εξάλλου πολλούς από τους σύγχρονους μελετητές δεν τους ικανοποιούν οι κατηγορίες του ηθογράφου-ρεαλιστή στο έργο του Παπαδιαμάντη.

Μεγάλη ποιητική ένταση και πνοή παρουσιάζει το διήγημα αυτό –άρα και αντίστοιχη υποχώρηση του ρεαλιστικού στοιχείου καθώς κινείται στο χώρο του Συμβολισμού, τόσο του προσωπικού όσο και του υπερβατικού σύμφωνα με τον οποίο αντικείμενα, εικόνες ή καταστάσεις ανάγονται σε σύμβολα ενός κόσμου άχρονου, τέλει και θείου. Το «Όνειρο στο Κύμα» συμβολοποιεί, σε προσωπικό επίπεδο, την αντίθεση ανάμεσα στο θλιβερό παρόν του ήρωα-αφηγητή και το ευτυχισμένο εφηβικό-παιδικό παρελθόν του ήρωα/βοσκού («Η τελευταία φορά που ήμην ακόμη φυσικός (άρα και ευτυχής) άνθρωπος»). Σε υπερβατικό επίπεδο αυτή η έκπτωση από μία προηγούμενη ευτυχέστερη και ανώτερη/ιδεατή κατάσταση σε ένα ατελές και δυστυχές παρόν συμβολίζει την Πτώση του Ανθρώπου από τον Παράδεισο. Στα πλαίσια του Συμβολισμού συγκεκριμένα μοτίβα, όπως για παράδειγμα η θάλασσα (πέλαγος-κύμα) ή τα βουνά (βράχος) θα μπορούσαν να συμβολοποιηθούν (κίνηση-ακινησία), το ίδιο και συγκεκριμένοι χώροι, όπως το «κλειστό» κτήμα του κυρ-Μόσχου που υποσημαίνει περιουσία, περίφραξη και προσπάθεια να επιβληθεί στο παραδεισένιο τοπίο η μεταπτωτική ιδιοκτησία.

Ποιητική χρήση μπορεί να αποδοθεί και στο χωρόχρονο μέσα στον οποίο ο ήρωας βιώνει τη σχέση του με τη φύση. Ο τόπος είναι μια ποικιλία από φυσικά στοιχεία και το όνομα αυτού: Ξάρμενο, που ονοματολογικά παραπέμπει σε ένα Αρκαδικό τοπίο το οποίο αποτελεί την εξιδανίκευση του πραγματικού χώρου. Μέσω της περιγραφής («Η πετρώδης... φραγγέλιον») δίνεται η δυναμική ενότητα ανάμεσα στη φύση, το σώμα, την αιώνια και Θεία πνοή. Αντίστοιχα ο χρόνος παραμένει αόριστος και υποδηλώνεται μέσα από την απουσία συγκεκριμένων χρονολογικών στοιχείων. Η ροή του δίνεται μέσα από την αέναη επανάληψη γεγονότων στη διαδοχή των εποχών, ορίζεται με άλλα λόγια, από την επανάληψη γεωργικών εργασιών καθορισμένων χρονικά (σπορά, θερισμός, θειάφισμα, αργολόγημα, τρύγος) και συναρτημένων στο χώρο (ως εθμικές εργασίες στο χώρο). Μέσα σε αυτό το χωρόχρονο αναδεικνύεται η συνάφεια και η ενότητα του φυσικού ανθρώπου με τη φύση που ξεπερνά το ατομικό βίωμα και ανάγεται σε γενικευμένη εμπειρία: η συναισθηματική σχέση μεταξύ νέου ανθρώπου και φύσης σε ένα ενιαίο κόσμο που αγνοεί τη χρονική φθορά και συνδηλώνει την αλλοτινή ελευθερία και ευτυχία του προπρωτικού ανθρώπου. Αυτή η ενότητα γίνεται αφηγηματικά αντιληπτή μέσω της παρομοίωσης («εφαινόμην κ'εγώ ως να είχα μεγάλην συγγένειαν με τους δύο τούτους ανέμους... φραγγέλιον»). Αξίζει ακόμα να σημειώσουμε ότι παρά τις προσδοκίες για κίνηση μέσα στο χρόνο που δημιουργεί το ρεαλιστικό πεζογράφημα που «αφηγείται μια ιστορία», το διήγημα αυτό δίνει την

εντύπωση μιας στοχαστικής στάσης μέσα στο χρόνο, με την οποία, όπως και στο λυρικό ποίημα, αποτυπώνεται ένα βίωμα ή αποκαλύπτεται μια ψυχική κατάσταση. Έτσι συχνά ο ήρωας, αντί να δρα, παραδίδεται σε σκέψεις, αναμνήσεις ή στοχασμούς για το παρόν και το παρελθόν του, αποκαλύπτοντας αδιόρατα ψυχικές διεργασίες ως αποτέλεσμα της σταδιακής τους αυτογνωσίας. Η στατικότητα αυτή ενισχύεται και από τις εκτενείς περιγραφές που αναστέλλουν τη δράση και που, επειδή υπογραμμίζουν την αναλογία του τοπίου με κάτι άλλο, ανάγονται, όπως έχει ήδη επισημανθεί και παραπάνω, σε ποιητικά σύμβολα.

Αναλόγως και ο πρωταγωνιστής του ποιμενικού ειδυλλίου είναι ο συγκεκριμένος «τύπος» του έφηβου βοσκού που ζει ανέμελος με το κοπάδι του, δεν αγωνιά ιδιαίτερα για τη διαβίωσή του και χαίρεται την παραδεισένια ελευθερία του ως «φυσικός άνθρωπος» έχοντας autάρκεια, μακαριότητα και κυριαρχία χωρίς «σύνορα». Η αντίθεσή του με το παρόν και τον αστικό βίο του δικηγόρου είναι και αυτή «καθολική», αφού ακολουθεί την «πτώση» του, την απώλεια της άγνοιας και της αθωότητάς του, άρα και της ευτυχίας του.

Αναμφισβήτητα, όμως, ένα από τα βασικότερα στοιχεία που προσδίδει ποιητική λειτουργία στο διήγημα είναι ο τρόπος που χειρίζεται τη γλώσσα και ιδιαίτερα η ρυθμικότητα και η μουσικότητά της που επιτυγχάνεται μεταξύ άλλων και με την επανάληψη (ανέμους, ανέμιζαν), το ασύνδετο σχήμα (οι λόγγοι, αι φάραγγες, αι κοιλάδες, όλος ο αιγιαλός) και οι παρηχησεις (εκύρτωναν με το ακούραστον φύσημα των, με το αιώνιον της πνοής των φραγγέλων). Λυρισμό προσδίδουν επίσης τα πλούσια σχήματα λόγου: η παρομοίωση (τα έκαμναν να είναι σγουρά όπως οι θάμνοι και αι αγριελαίαι), η μεταφορά (ύπερθεν του κράτους του Βορρά και του πελάγους... φραγγέλων) και τα πλούσια επίθετά του, ιδιαίτερα όταν τα τοποθετεί μετά το ουσιαστικό (τα όρη τα παραθαλάσσια, ακούραστον φύσημα κ.α.).

Η ποιητική πνοή του «Ονείρου στο Κύμα» συνάδει εντέλει με το ονειρικό στοιχείο, τον αδιαπραγμάτευτο ιδανισμό και το εγκώμιο της φυσικής ομορφιάς που δίνουν εσωτερική ένταση και συνοχή στο κείμενο αλλά και τη δυνατότητα για πολλαπλές «αναγνώσεις», άρα και ερμηνείες.

- 3) Το διήγημα του Αλ. Παπαδιαμάντη “Ονειρο στο Κύμα” ανήκει στην ηθογραφία και περιέχει στοιχεία του κλασικού βουκολικού ειδυλλίου. Ο ποιμενικός χώρος, το φυσικό στοιχείο και όσα αφορούν τη ζωή και τις δραστηριότητες του νεαρού βοσκού αναφέρονται λεπτομερειακά με τη συνδρομή λυρικών ειδυλλιακών περιγραφών της φύσης. Στο διήγημα συνυπάρχουν τα βασικά θεματολογικά χαρακτηριστικά του βουκολικού ειδυλλίου: ο ανολοκλήρωτος έρωτας, η βίωση του ονείρου η νοσταλγική αναπόληση της ζωής του βοσκού αλλά παράλληλα και το τυπικό ειδυλλιακό (αρκαδικό) τοπίο καθώς και ο τυπικός ποιμένας-πρωταγωνιστής. Επιπλέον, έκδηλη είναι η τάση φυγής από την πραγματικότητα, η οποία στο διήγημα εκφράζεται μέσω του ονείρου και της αγνότητας του νεαρού βοσκού, ως απόρροια της φυσικής, ποιμενικής ζωής. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα το φυσικό στοιχείο κυριαρχεί και αποτελεί σύμβολο αγνότητας που εγγυάται ένα περιβάλλον παραδεισένιο, αδέσμευτο από ανθρώπινα πάθη στο οποίο επιτυγχάνεται η αρμονική ένωση του υλικού και του ψυχικού κόσμου. Η αναφορά στο φυσικό άνθρωπο παραπέμπει στην ουσιαστική σχέση ανθρώπου –φύσης, στην απόλυτη ελευθερία που εξασφαλίζει η ποιμενική ζωή. Στο συγκεκριμένο απόσπασμα ο βοσκός αποτελεί αναπόσπαστο κομμάτι της φύσης, καθώς σε πολλά σημεία μαζί της, (“εφαινόμην κι εγώ...της πνοής των φραγγέλων”) και αναπτύσσει μια σχέση μαζί της βαθειά ερωτική, που εκφράζεται με κτητικά αλλά και φυσιολατρική διάθεση εξασφαλίζοντας την εσωτερική του πληρότητα. Χαρακτηριστικό στοιχείο ποιμενικού βίου αποτελούν οι περιγραφές της ζωής του βοσκού και η ενασχόλησή του με τη φροντίδα των γιδιών. Σχετικές αναφορές για τη δράση του νεαρού βοσκού αποτελούν τα χωρία: “...καστανόμαλλος βοσκός...του Ευαγγελισμού”, “έβοσκα τα γίδια του Μοναστηριού...οι καλόγηροι”. Ο αρκαδικός κόσμος ξεδιπλώνεται «σαν ένας λαμπρός πίνακας» και ο νεαρός ήρωας είναι ωραίος μόνον όπως οι εικόνες της φαντασίας. Εξάλλου και η ευδαιμονική παράσταση του παρελθόντος επιτρέπει την παραπομπή στο βουκολικό είδος. «Κατά συνέπεια το «Ονειρο στο Κύμα» τοποθετεί τη Χρυσή Εποχή σε κάποια πρώτη εποχή του ανθρώπινου γένους (Αρκαδία) και στην αρχή της ζωής κάθε ανθρώπου (Εδέμ). Από τη μία ο βοσκός (ο άνθρωπος ως τύπος) και από την άλλη το παιδί (ο άνθρωπος ως άτομο)». Στο απόσπασμα, επιπλέον, παρουσιάζεται εκτενώς η εικόνα του ποιμενικού κόσμου, όπου δεν επικρατούν τάσεις εκμετάλλευσης, όπου η έννοια της ιδιοκτησίας με τη νομική της υπόσταση δε ρυθμίζει τις σχέσεις των ανθρώπων αλλά η ανάγκη και η συγκυρία (“όλα εκείνα ήσαν ιδικά μου...κτήμα ιδικών μου”). Στον αντίποδα του ποιμενικού κόσμου εμφανίζεται η αστική κοινωνία την οποία στο διήγημα εκπροσωπεί ο κυρ-Μόσχος με την αγορά κτημάτων και την περιφράξη της περιουσίας του.

Υπάρχουν εξάλλου αναλογίες με το ποιμενικό ειδύλλιο, όπως για παράδειγμα το αμέριμνο βοσκόπουλο – το οποίο είναι παράλληλα ένας αθώος έφηβος – που δεν νοιάζεται ούτε κοπιάζει για την επιβίωσή του, η νεαρή ηρωίδα που απολαμβάνει μια πλούσια ζωή που τις εξασφαλίζει ο αφοσιωμένος θετός πατέρας της. Ακόμα πιο τυπικό δείγμα του αρκαδικού τοπίου είναι ο «hortus conclusus», το κλειστό περιβόλι μακριά από τον πολύβουο κόσμο, το κτήμα-οχυρό-καταφύγιο της ηρωίδας.

Ωστόσο, παρ’ότι στο διήγημα ο συνδυασμός του ειδυλλιακού με το ποιμενικό δένονται αναπόσπαστα, εν τέλει καθώς η «Πτώση» είναι μια πραγματικότητα («Η τελευταία φορά που ήμην φυσικός άνθρωπος») το Αρκαδικό και το Εδεμικό στοιχείο αποδεικνύονται ασύμβατα: «Η αγάπη που χαρακτηρίζει τον τυπικό ποιμένα και το ποίμνιό του αντικαθίσταται από την ερωτική θέαση του γυμνού σώματος της Μοσχούλας. Αντί ο νεαρός βοσκός να θυσιάσει την ψυχή του υπέρ των προβάτων, θυσιάζει το ζώο του προς χάριν της κοπέλας και χάνει την ψυχή του (δηλαδή την αθωότητά του)», όπως αναφέρει η Γ. Φαρινού-Μαλαματάρη, χάνοντας οριστικά και τον εδεμικό παράδεισο.

- 4) α. Ο Παπαδιαμάντης θεάται τον κόσμο σαν ποιητής. Μέσα από μια εικόνα («εφαινόμην...φραγγέλιον») και μια παρομοίωση («όπως οί θάμνοι κ’ αί άγριελαίαι») δηλώνει τη σχέση ομοιότητας που ένιωθε να διατηρεί με τους δύο ανέμους («Καϊκίαν» και «Βορράν») στην εφηβική του ηλικία. Ταυτόχρονα αποτυπώνει και τη θεϊκή δύναμη που επιβάλλεται στο τοπίο, καθώς αντλεί στοιχεία από το Ευαγγέλιο («φραγγέλιον»). Για το συγγραφέα, άνθρωπος και φύση αποτελούν μια αδιάσπαστη ενότητα, ένα αδιάιρετο σύμπλεγμα που οδηγεί στις αρχέγονες ρίζες. Ο φυσιολάτρης Παπαδιαμάντης διατηρεί ερωτική σχέση με τα φυσικά στοιχεία. Ο ίδιος δηλώνει ότι περιγράφει «μετ’ έρωτος την φύσιν». Η ερωτική διάθεση του

βοσκού αποτυπώνεται μέσα από τούτη την επιβλητική εικόνα: με έντονο το λυρικό στοιχείο, με διάχυτο το αίσθημα της μουσικότητας, μέσα από μια γλώσσα που πάλλεται (*«ἀνέμιζαν, ἐκύρτωσαν, φύσημα πνοῆς»*) το χωρίο αποκτά ποιητική ένταση και χροιά, υποβάλλοντας την άρρηκτη σχέση ανθρώπου-φύσης.

- β. Ο ήρωας-βοσκός υιοθετεί μια τακτική κάρπωσης των ξένων χωραφιών και αμπελώνων, η οποία επενδύεται με μια αίσθηση χιούμορ και χαριτολόγου διάθεσης. Το ανεξέλεγκτο κορφολόγημα δικαιολογείται από το θρησκόληπτο αφηγητή όχι ως καθαρή κλοπή, αλλά ως τήρηση του ευαγγελικού παραδείγματος των *«πεινασμένων μαθητών»*. Μέσα από την αναφορά στο «Δευτερονόμιον» (από την Παλαιά Διαθήκη) επιδιώκει να εξωραΐσει την πράξη του, ουσιαστικά όμως βασιζόμενος σε ένα άλλο χωρίο της Γραφής. Αυτό δεν συμβαίνει λόγω αφέλειας και αθωότητας –και τα δύο λειτουργούν φαινομενικά. Ο στόχος του ήρωα-αφηγητή εδώ είναι διττός: να επικρίνει έμμεσα την ακολουθούμενη τακτική της ηθικής νομιμοποίησης παρανομιών, αλλά και να εκφράσει το αίσθημα ελευθερίας και αμεριμνησίας του στο φυσικό τοπίο, που τον οδηγεί μέχρι και στη νομή και κάρπωση ξένων καλλιεργειών.

- 5) Οι ήρωες-πρωταγωνιστές των ιστοριών είναι δύο έφηβοι βοσκοί δεκαοκτώ ετών, στην ακμή της ανάπτυξής τους. Η ξεχωριστή ομορφιά και αρρενωπότητά τους, που φαίνεται να συνδέεται με τον φυσικό τρόπο ζωής (*«Ἡμὴν ωραῖος ἔφηβος, καστανόμαλλος βοσκός»* - «Όνειρο στο Κύμα», *«Πούτον αυτό το παιδί, κ'έτσι μονομιάς ἐπετάχτηκε ἀντρας θεριεμένος;»* - «Ο Πατούχας»), προσιδιάζει στο είδος του ποιμενικού ειδυλλίου που υμνούσε την εξωτερική ομορφιά των ερωμένων (Θεόκριτος, Βίων). Ωστόσο, η διαφορετική εστίαση διαφοροποιεί σημαντικά τον τόνο και το ύφος της αφήγησης: η αυτοπροσωπογραφία του ήρωα στο «Όνειρο στο Κύμα» αντανakλά τη νοσταλγία που αισθάνεται ο ώριμος αφηγητής για την ειδυλλιακή εποχή της παιδικής αθωότητας, ενώ στον «Πατούχα» το πορτραίτο του Μανώλη δίδεται από την οπτική των συγχωριανών του, επιτρέποντας στον αφηγητή να θίξει τη συνήθεια των ανθρώπων των αγροτικών κοινωνιών να σχολιάζουν καυστικά τον περίγυρό τους αλλά και να προσδώσει χιουμοριστικό/ περιπαικτικό ύφος στη διήγηση.

Οι παρομοιώσεις «ως να είχα μεγάλην συγγένειαν [...] όπως οι θάμνοι και αι αγριελαίαι» («Όνειρο στο Κύμα») και «άμα ευρίσκετο μεταξύ ανθρώπων τά'χανε κ'έκανε σαν αγριόγατος που κυττάζει από πού να φύγει» («Ο Πατούχας») περιγράφουν την εξωτερική αλλά και κοινωνική συμπεριφορά των νέων με όρους της φύσης, σκιαγραφώντας τη σχέση *συγγένειας* που αναπτύσσει ο φυσικός άνθρωπος με το περιβάλλον του. Αυτό επιβεβαιώνει, επιπλέον, η επανάληψη του επιθέτου «γνώριμων» και η περιγραφή των αισθημάτων στοργής και θερμής που νιώθει ο Μανώλης κατά την επαφή του με τα στοιχεία της φύσης (*«Όλα, ζωντανά και άψυχα, του εγελούσαν με στοργήν, την οποίαν μόνον εις το μητρικό ίσως πρόσωπον έβλεπε»*), αλλά και η emphatic επανάληψη της κτητικής αντωνυμίας «μου» από τον αφηγητή-ήρωα στο κείμενο του Παπαδιαμάντη (*«ήτον ιδιόν μου»*, *«Όλα εκείνα ήσαν δικά μου»*). Κι αν με τα παραπάνω οι αφηγητές θέτουν ως κέντρο της φύσης τον εαυτό τους, με τη λεπτομερή απαρίθμηση των στοιχείων της φύσης καταδεικνύουν και τη φύση ως κέντρο του εαυτού (*«τας οποίας εκύρτωναν [...] φραγγέλιον»* - «Όνειρο στο Κύμα» και *«Όταν έφθασεν [...] δεν ήλπιζε να επανίδη»* - «Ο Πατούχας»). Ο φυσικός τρόπος ζωής, ως εκ τούτου, εξαιρείται και στα δύο αποσπάσματα ταυτιζόμενος με το αίσθημα της ευτυχίας (*«Αυτός ό,τι επεθύμει διά να είνε ευτυχής, το είχε»* - «Ο Πατούχας») και της ελευθερίας (*«Εγώ χωρίς ποτέ να οργώσω ή να σπείρω, το εθέριζα εν μέρει»*, *«εγώ όμως συχνά επατούσα τα σύνορα»* - «Όνειρο στο Κύμα»).

Αντιστικτικά, καθώς η φράση «Η τελευταία χρονιά που ήμην ακόμη φυσικός άνθρωπος» προσημαίνει στο παπαδιαμαντικό κείμενο τη δυστυχία που περιμένει τον αφηγητή ως ώριμο δικηγόρο στο άστυ, γίνεται φανερό ότι το βοσκόπουλο συνδέει τον ασφυκτικό τρόπο ζωής του στο αφηγηματικό παρόν με την απομάκρυνση από τη γενέτειρά του. Αντίστοιχα, στο κείμενο του Κονδυλάκη η έλλειψη διάθεσης του Μανώλη να μάθει γράμματα αποδίδεται στην τραυματική εμπειρία του με τον αυστηρό καλόγερο-δάσκαλο αλλά και στους φυσικούς και ηθικούς περιορισμούς που του επιβάλλει το καταδυναστευτικό σχολικό περιβάλλον (*«[...] να κάθεται επί ώρας ακίνητος, υπό την απειλήν των βλοσυρών βλεμμάτων ενός κακού ανθρώπου, μεταξύ τεσσάρων τοίχων;»*). Και στις δύο περιπτώσεις, η οργανωμένη κοινωνία γίνεται συνώνυμο του πειθαναγκασμού και της περιστολής του αυτεξούσιου του ανθρώπου.

Τέλος, τόσο το «Όνειρο στο Κύμα» όσο και ο «Πατούχας» αναδεικνύουν την πνευματικότητα της φυσικής ζωής, που αποκαλύπτεται σε όσους δεν έχουν λάβει εγκύκλιο μόρφωση, σε όσους ζουν ως «ξάρμενα», όπως το βοσκόπουλο στην υψηλόκρημη κορφή της Μονής Ευαγγελισμού, ή έχουν ως «αληθινή οικογένειά» τους τη φύση, όπως ο Μανώλης: δηλαδή, σε όσους ζουν ευτυχείς ως φυσικοί άνθρωποι «υπό τη σκέπη του θεού» (*«Διότι την βροντήν εθεώρει ως την απειλήν της θείας αγανακτήσεως, όπως εις την χαρμονήν της ανθισμένης και φωτολουσμένης φύσεως έβλεπε το μείδιμα της θείας αγαθότητας»* - «Ο Πατούχας», «με το αιώνιον της πνοής των φραγγέλιον» - «Όνειρο στο Κύμα»).

Επιμέλεια

Κόρκακα Σάνδη • Μακρυγιαννάκη Κατερίνα • Μπλαβάκη Κατερίνα • Φαρσάρη Ελένη